

ProDemos

‘Meer impact dan een normale les’

Een onderzoek naar de effecten van Democratiespel
Gelderland en Klassenbezoek@Gemeentehuis

Rick van Well & Frank Wanders

‘Meer impact dan een normale les’

**Een onderzoek naar de effecten van
Democratiespel Gelderland en Klassenbezoek@Gemeentehuis**

Onderzoeksrapport

Rick van Well
Frank Wanders

ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat

Juli 2020

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Een schoolbezoek aan het gemeentehuis	6
3. Onderzoeksopzet	7
4. Wat vonden de leerlingen van K@G/Democratiespel?	10
5. Kennis en vaardigheden	12
5.1 Objectieve kennis	12
5.2 Subjectieve kennis	13
5.3 Argumentatievaardigheden	15
6. Politieke houdingen	17
6.1 Politieke interesse	17
6.2 Politiek zelfvertrouwen	18
6.3 Politiek vertrouwen	20
7. Politieke participatie	22
7.1 Intentie om te gaan stemmen	22
7.2 Partijactiviteiten	23
7.3 Contact met politici	24
8. Samenvatting	27
9. Aanbevelingen op basis van het onderzoek	30
10. Literatuurlijst	31
Bijlage A: Vragenlijst	33
Bijlage B: Beschrijving participanten	35
Bijlage C: Opmerkingen van participanten	37

1. Inleiding

De kerntaak van ProDemos is om mensen te laten zien wat de spelregels zijn binnen de Nederlandse democratische rechtstaat en welke invloed zij kunnen uitoefenen in de Europese, landelijke, provinciale en lokale politiek. ProDemos organiseert bijvoorbeeld educatieve programma's op het Binnenhof om jongeren bekend te maken met de landelijke politiek. Deze educatieve dagprogramma's hebben een bewezen positief effect op de kennis van jongeren over de Nederlandse politiek en op het gevoel dat ze iets kunnen betekenen in de politiek.¹

Voor het voortgezet onderwijs en het mbo organiseert ProDemos ook educatieve bezoeken aan gemeentehuizen om jongeren kennis te laten maken met de lokale democratie en om actief burgerschap te bevorderen. Dit gebeurt in de meeste gevallen met het programma 'Klassenbezoek@Gemeentehuis' (hierna K@G). Daarnaast heeft ProDemos in opdracht van de provincie Gelderland een structureel aanbod ontwikkeld om jongeren op een laagdrempelige manier kennis te laten maken met de lokale en provinciale democratie aldaar. Naast gastlessen op scholen en een bezoek aan het provinciehuis, biedt ProDemos de Gelderse scholen een gratis educatief bezoek aan een gemeentehuis met het Democratiespel. In 2019 hebben 4.259 leerlingen deelgenomen aan K@G en 762 leerlingen aan het Democratiespel in Gelderland.²

Dit rapport presenteert de resultaten van een onderzoek naar de effecten van deelname aan het Democratiespel Gelderland en K@G. De resultaten laten zien dat de schoolbezoeken weinig doen voor de kennis en argumentatievaardigheden van jongeren, maar positief bijdragen aan de politieke participatie van jongeren. Ook kan deelname aan K@G/Democratiespel initiële verschillen in de politieke houdingen van jongeren voor een aantal elementen verkleinen.

Het rapport omvat de volgende structuur: in hoofdstuk 2 wordt de activiteit besproken, in hoofdstuk 3 worden de onderzoeksmethoden uitgelegd en in hoofdstuk 4 wordt gekeken naar de beoordeling van K@G/Democratiespel. Daarna worden in hoofdstuk 5, 6 en 7 het effect van K@G/Democratiespel op respectievelijk kennis, politieke houdingen en participatie besproken. In hoofdstuk 8 staan de conclusies en aanbevelingen op basis van het onderzoek.

¹J. Verbeek, *Het creëren van begrip en draagvlak bij scholieren voor Nederlandse politiek en democratie. Effectiviteitsonderzoek van het programma 'Politiek' van het project De Haagse Tribune op vmbo-scholieren*, Leiden: Universiteit Leiden/Den Haag: ProDemos (2012); J. Verbeek, *De effecten van ProDemos Binnenhof voor scholen*, Den Haag: ProDemos (2015); J. Verbeek, *De effecten van het DemocratieLAB*, Den Haag: ProDemos (2015)

² Het Democratiespel wordt ook uitgevoerd in Overijssel, maar tijdens het veldwerk bleek de opzet in die provincie te afwijken van K@G en Democratiespel Gelderland om op te nemen in dit onderzoek.

2. Een schoolbezoek aan het gemeentehuis

ProDemos voert K@G en het Democratiespel samen met gemeenten uit in de raadszaal van de gemeente. Leerlingen nemen in dit rollenspel plaats op de raadszetels achter microfoons. De schoolbezoeken duren twee uur. Er zijn twee verschillende varianten van de schoolbezoeken: een variant A (vmbo, entree-opleiding, mbo-niveau 2) en een variant B (havo, vwo, mbo-niveaus 3 en 4). Voor leerlingen uit vmbo-tl kiest ProDemos in overleg met de docent voor één van beide programma's.

Variante A en variant B van het schoolbezoek zien er in grote lijnen hetzelfde uit. Na een korte theoretische instructie aan de hand van het gemeentelijke krachtenveld – waarin de rollen uit het rollenspel aan de orde komen (kiezers, raadsleden, fracties, wethouders en burgemeester) – speelt de klas een gemeenteraadsvergadering na. Door in de huid van een raadslid te kruipen, ervaren leerlingen hoe politieke besluitvorming werkt. Ze debatteren over een concreet voorstel. Tijdens een schorsing lobbyen ze voor hun eigen voorstellen. De vergadering eindigt met stemmingen. Na afloop van het rollenspel vindt er een vraaggesprek plaats met echte gemeenteraadsleden.

Programma en tijdsplanning schoolbezoek aan gemeentehuis (K@G en Democratiespel Gelderland)

1. Introductie en Krachtenveld gemeente (20 min.)
2. Rollenspel gemeenteraad (70 min.)
3. Nabespreking van het rollenspel met politici (30 min.)

In variant A richten groepjes leerlingen hun eigen politieke partij op en bedenken ze hun eigen voorstel voor het organiseren van een festival. In variant B worden leerlingen ingedeeld in vier fictieve partijen en krijgen zij een rolomschrijving. Een of twee leerlingen spelen de rol van wethouder. De fracties moeten een standpunt innemen over het voorstel van de wethouder(s) om een festival voor jongeren te organiseren en mogen moties en/of amendementen indienen. In deze variant wordt ook onderscheid gemaakt tussen coalitie- en oppositiefracties. In de analyses van de verschillende effecten van deelname aan een educatief bezoek aan het gemeentehuis hebben wij steeds gezocht naar verschillen tussen de verschillende varianten en de verschillende programma's. Meestal waren die verschillen niet statistisch significant. Daarom wordt in de navolgende hoofdstukken steeds gesproken over K@G/Democratiespel, tenzij er relevante verschillen tussen de programma's zijn gevonden.

3. Onderzoekopzet

Om de effecten van deelname aan K@G en het Democratiespel in Gelderland te onderzoeken hebben wij gebruik gemaakt van een experimenteel onderzoeksontwerp. Deze opzet maakt het mogelijk om er zekerder van te zijn dat veranderingen in kennis en houdingen een gevolg zijn van het bezoek aan het gemeentehuis en niet van andere factoren. Daarbij is deze experimentele onderzoeksmethode een goede methode om causaliteit vast te stellen.

In het experiment werden twee groepen met elkaar vergeleken (zie Tabel 3.1). De experimentele groep werd blootgesteld aan een stimulus – in ons geval is dat het educatieve bezoek aan het gemeentehuis. De controlegroep werd daaraan niet blootgesteld en ging dus niet naar het gemeentehuis. Docenten van deelnemende scholen werd vooraf en na afloop van het bezoek aan het gemeentehuis gevraagd om hun leerlingen een digitale vragenlijst te laten invullen. Bij participanten in de experimentele groep zijn de politieke kennis en houdingen gemeten vóór hun bezoek aan een gemeentehuis (observatie 1) én na afloop daarvan (observatie 2). Bij participanten in de controlegroep zijn politieke kennis en houdingen één keer gemeten (observatie 3). Het effect van een educatief bezoek aan het gemeentehuis kan vastgesteld worden door observatie 2 te vergelijken met zowel observatie 1 als observatie 3.

Tabel 3.1. Onderzoekopzet

Groep	Voormeting	Bezoek aan gemeentehuis	Nameting	N
Experimentele groep	Observatie 1	Ja	Observatie 2	162
Controlegroep		Nee	Observatie 3	666

In totaal hebben wij 80 klassen die zouden deelnemen aan K@G of het Democratiespel benaderd om deel te nemen aan dit onderzoek; hiervan hebben 63 klassen deelgenomen aan de voormeting en 40 klassen aan de nameting.³ Binnen de 23 klassen waarbij zowel een voormeting als nameting is afgenomen, hebben sommige leerlingen slechts aan één (of geen) van beide meetmomenten meegedaan. Van 162 leerlingen hebben we zowel een voor- als nameting. Leerlingen die alleen mee hebben gedaan aan de voormeting zijn opgenomen in de controlegroep.

In een ideaal experiment worden participanten willekeurig toegewezen aan een van de onderzoeksgroepen. Dit was in dit onderzoek niet mogelijk en daarom is er strikt genomen sprake van een *quasi*-experiment. Om de gevolgen hiervan te minimaliseren zijn de groepen met elkaar vergeleken op basis van een aantal factoren waarvan verwacht kan worden dat die invloed (kunnen) hebben op kennis en houdingen. Dit zijn schooltype, geslacht, migratieachtergrond, kerkbezoek, sociaaleconomische status van ouders en het klasklimaat. Een vergelijking tussen deze groepen laat zien dat de groepen veel op elkaar lijken. We vinden wel kleine verschillen in schooltype en opleidingsniveau ouders (zie bijlage B).

In de volgende hoofdstukken worden de bevindingen van dit onderzoek thematisch gepresenteerd. Daarvoor maken wij gebruik van beschrijvende statistiek (verdelingen en gemiddeldes) en van

³ Van deze 80 klassen zouden er 20 deelnemen aan het Democratiespel in Gelderland; 19 van deze klassen deden mee aan de voormeting en slechts 6 aan de nameting.

inferentiële statistiek. Bij inferentiële statistiek wordt onderzocht of bepaalde verschillen 'statistisch significant' zijn. Conclusies over statistische significantie worden getrokken op basis van de zogenoemde p -waarde.⁴ De p -waarde is een getal tussen 0 en 1 en geeft aan hoe waarschijnlijk het is dat het gevonden verschil een gevolg is van toeval (bijvoorbeeld door de specifieke steekproeftrekking of meetfouten). In de sociale wetenschappen is het gangbaar om bij een p -waarde kleiner dan 0,05 te concluderen dat het verschil 'significant' is en hoogstwaarschijnlijk niet op toeval berust.

⁴ In dit onderzoek is die p -waarde berekend door middel van een gepaarde t -toets of een lineaire regressieanalyse.

Bevindingen

4. Wat vonden de leerlingen van K@G/Democratiespel?

Het is de bedoeling dat K@G/Democratiespel *leerzaam* is. Maar een belangrijk tweede doel is dat de deelnemende jongeren een positieve ervaring krijgen met de politiek en het politieke proces. Het idee daarachter is dat zo'n positieve ervaring op zichzelf al invloed heeft op hoe jongeren naar de politiek kijken.

Om te meten wat jongeren van K@G/Democratiespel vonden hebben we ze drie vragen voorgelegd:

- 1) Hoe leuk vond je het klassenbezoek aan het gemeentehuis?
- 2) Hoe moeilijk of makkelijk vond je het klassenbezoek aan het gemeentehuis?
- 3) Welk cijfer geef je de gastdocent van het klassenbezoek aan het gemeentehuis?

Tabel 4.1 laat zien hoe leuk de leerlingen het klassenbezoek vonden. Deze tabel laat zien dat 61 procent van alle leerlingen het (veel) leuker vond dan ze had verwacht, dat 29 procent het net zo leuk vond als ze hadden verwacht en dat slechts 10 procent het (veel) minder leuk vond dan verwacht.

Tabel 4.1. Hoe leuk vonden leerlingen het klassenbezoek? (N=287)

Veel minder leuk dan verwacht	4 %
Minder leuk van dan verwacht	6 %
Niet leuker en niet minder leuk dan verwacht	29 %
Leuker dan verwacht	44 %
Veel leuker dan verwacht	17 %

Participanten hadden ook de mogelijkheid om een extra toelichting op hun antwoord te geven. Een aantal heeft dat gedaan (zie bijlage C).

'Leuk om het zo een keer mee te maken, dit maakt meer impact dan een normale les.'

(Vond het klassenbezoek leuker dan verwacht)

'Ik vond het een leerzaam bezoek. En ik vond het toch wel interessant voor een onderwerp dat me niet per se interesseert.'

(Vond het klassenbezoek niet leuker en niet minder leuk dan verwacht)

Daarnaast is gevraagd aan de jongeren hoe moeilijk ze het rollenspel vonden. Driekwart van de leerlingen stelde dat ze het niet te moeilijk of te makkelijk vonden. Een vijfde (21 procent) gaf aan dat ze het (veel) te makkelijk vonden en 5 procent vond het (veel) te moeilijk.

Tabel 4.2. Moeilijkheidsgraad (N=281)

Veel te makkelijk	1 %
Te makkelijk	20 %
Niet te moeilijk en niet te makkelijk	74 %
Te moeilijk	4 %
Veel te moeilijk	1 %

Tot slot is gevraagd aan de leerlingen om de begeleider van ProDemos te beoordelen. Gemiddeld geven leerlingen de begeleider van ProDemos een 7,5 (zie Tabel 4.3). Bijna 20 procent geeft een 9 of

een 10 aan de begeleider. Daarbij geeft 32 procent een 8, 31 procent een 7 als cijfer en 12 procent een zes. Bij de onvoldoendes zien we dat 6 procent een 5 geeft en 2 procent krijgen een drie of een vier.

'Ik vond dat de gastdocent het erg leuk deed op een manier waarop iedereen het begreep.'
(Gaf de begeleider van ProDemos een 9)

Tabel 4.3. Beoordeling ProDemos-begeleider (N=285)

Cijfer	
3 t/m 5	8 %
6	12 %
7	31 %
8	32 %
9	10 %
10	9 %
Gemiddelde	7,5
Standaardafwijking	1,35

Een meerderheid van de leerlingen is dus vrij positief over de activiteit. Maar hebben ze er ook iets van opgestoken? In de volgende hoofdstukken wordt er gekeken naar de effecten op kennis, houdingen en participatie van jongeren.

5. Kennis en vaardigheden

Een van de kerndoelen van K@G/Democratiespel is om kennis over de (lokale) democratie en politiek te vergroten. Een redelijke mate van politieke kennis is om verschillende redenen belangrijk. Allereerst om mee te kunnen doen in een democratische rechtsstaat. Mensen met meer politieke kennis voelen zich doorgaans minder vervreemd van de politiek en participeren vaker, bijvoorbeeld door te stemmen bij verkiezingen.⁵ Bovendien helpt kennis over de politiek en het politieke systeem om politieke gebeurtenissen beter te begrijpen en om nieuwe informatie, bijvoorbeeld via nieuwsberichten, beter te plaatsen. Als mensen dan eenmaal meer nieuws kijken of deelnemen aan de politiek, draagt dit ook weer bij aan kennis.

Nederlandse middelbare scholieren scoren niet goed op politieke kennis. Ze scoren lager dan middelbare scholieren in met Nederland vergelijkbare landen.⁶ Bovendien zijn de onderlinge verschillen tussen leerlingen in Nederland groter dan in vergelijkbare landen. Eén op de drie leerlingen in Nederland heeft veel burgerschapskennis en één op de drie leerlingen juist (heel) weinig. Meisjes hebben meer kennis dan jongens, maar er bestaan nog grotere verschillen in burgerschapscompetenties tussen scholieren met lager en hoger opgeleide ouders, tussen vmbo- en havo/vwo-leerlingen, en leerlingen met en zonder een migratieachtergrond.

Het is daarom belangrijk om het kennisniveau van jongeren – ook over de lokale politiek – te vergroten. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen verschillende typen van politieke kennis: kennis van (1) de *regels van het spel* (de procedures van de democratie), (2) de *inhoud van politiek* (politieke standpunten en besluiten) en (3) *politici en partijen*.⁷ De educatieve klassenbezoeken van ProDemos beogen met name om kennis over de eerste categorie te vergroten: algemene kennis over de politieke instituties en actoren (gemeenteraad, burgemeester, wethouders, kiezers) in de lokale democratie en de manier waarop politieke besluiten worden genomen in de gemeenteraad. Kennis van de werking van politieke instituties is immers nodig om democratische rechten en plichten te begrijpen en uit te oefenen. Het programma richt zich minder op politieke beleidsstandpunten of kennis van specifieke politici.⁸

5.1 Objectieve kennis

Wij hebben *objectieve kennis* van lokale politiek gemeten door leerlingen vijf meerkeuzevragen over lokale politiek te laten beantwoorden. Elke vraag had vier antwoordcategorieën waarvan maar één het correcte antwoord was.⁹ Aan elke respondent werden de antwoorden in willekeurige volgorde

⁵ W.A. Galston, 'Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education', *Annual Review of Political Science* 4 (2001)

⁶ A. Munniksma, A.B. Dijkstra, I. van der Veen, G. Ledoux, H. van de Werfhorst en G. ten Dam, *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*, Amsterdam: Amsterdam University Press (2017).

⁷ M.X. Delli Carpini en S. Keeter, *What Americans know about politics and why it matters*, New Haven, CT: Yale University Press (1996)

⁸ Beleidsstandpunten en personen zijn immers minder stabiel in de politiek. Deze onderwerpen komen wel zijdelings aan bod. Begeleiders van ProDemos bespreken vaak de samenstelling van de gemeenteraad en belangrijke personen (bijvoorbeeld de burgemeester). Ook komen er regelmatig politieke standpunten en besluiten ter sprake tijdens de ontmoeting met gemeenteraadsleden. De leerdoelen van de schoolbezoeken aan het gemeentehuis zijn hier echter niet primair op gericht.

⁹ Zie bijlage A: V7 t/m V11; Wij hebben er bewust voor gekozen om geen 'weet niet'-optie aan te bieden. Het is bijvoorbeeld bekend dat vrouwen vaker voor 'weet niet' kiezen en dat mannen de neiging hebben om te gokken op een van de

gepresenteerd. Als een respondent het correcte antwoord gaf was dat een indicator dat hij of zij erin was geslaagd bepaalde kennis terug te vinden in het langetermijngeheugen.

Van de vijf meerkeuzevragen beantwoordden leerlingen in de voormeting er gemiddeld tweeënehalf goed (zie Tabel 5.1). Na afloop van het klassenbezoek was dit slechts 0,1 hoger. Deze toename is niet statistisch significant. Dat betekent dat we niet met zekerheid kunnen uitsluiten dat deze toename op toeval berust. Met de leerlingen uit de controlegroep is er ook geen statistisch significant verschil. We kunnen daarom niet concluderen dat deelname aan K@G/Democratiespel direct bijdraagt aan de feitelijke kennis van de lokale politiek van jongeren. Verder is ook gekeken naar mogelijke effectverschillen tussen schooltypen, migratieachtergrond, SES en beoordeling Democratiespel en K@G, maar ook hier vonden we geen verschillen.

Tabel 5.1. Aantal goede antwoorden op kennisvragen over gemeentepolitiek (N = 172)

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	2,5 (1,22)	2,6 (1,27)	0,609 ^a
Controlegroep		2,6 (1,26)	0,355 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van kennis over gemeentepolitiek, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

5.2 Subjectieve kennis

Subjectieve politieke kennis is de mate waarin jongeren zelf denken dat ze geïnformeerd zijn over de politiek en politieke gebeurtenissen.¹⁰ Een hoge score op subjectieve politieke kennis zien we als positief. Het kan weliswaar een uiting van zelfoverschatting zijn, maar een hoge score betekent vaak ook dat de leerling het gevoel heeft de politiek begrijpen, meer geneigd is zich verder te informeren over de politiek, meer politiek zelfvertrouwen heeft en daardoor politiek actiever wordt en/of het nieuws beter volgt.¹¹ Subjectieve kennis is gemeten door aan de leerlingen te vragen in hoeverre ze het eens waren met de stelling ‘Ik weet veel over ...’. Ze kregen deze vraag over de *gemeentepolitiek*, *provinciale politiek* en *landelijke politiek*. Hun antwoorden zijn gecodeerd op een schaal van 1 tot 5 waarbij 1 ‘helemaal niet mee eens’ is en 5 ‘helemaal mee eens’.

Lokaal niveau

Leerlingen in de experimentele groep denken na afloop van het klassenbezoek gemiddeld meer te weten over lokale politiek dan voorafgaand aan het klassenbezoek (zie Tabel 5.2). Er is ook een verschil tussen de nameting in de controlegroep en in de experimentele groep. Dit maakt het waarschijnlijk dat deze verschillen het gevolg zijn van deelname aan het klassenbezoek.

antwoorden. Het opnemen van een ‘weet niet’-categorie zou daarom tot een vertroebeling van de resultaten kunnen leiden. De kans dat respondenten bij toeval een correct antwoord hebben gegeven, is nu voor iedereen gelijk, zie: J.J. Mondak, ‘Developing valid knowledge scales’, *American Journal of Political Science* 66 (2001)

¹⁰ M. Brucks ‘The effects of product class knowledge on information search behavior’, *Journal of Consumer Research* 12 (1985)

¹¹ W. Ran, M. Yamamoto en S. Xu, ‘Media multitasking during political news consumption: A relationship with factual and subjective political knowledge’, *Computers in Human Behavior* 56 (2016)

Tabel 5.2. Subjectieve kennis lokale politiek

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	2,3 (0,85)	2,6 (0,91)	0,001 ^a
Controlegroep		2,3 (0,98)	0,160 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van kennis over gemeentepolitiek, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Gender

De stijging in subjectieve kennis over lokale politiek is iets sterker bij vrouwen (tussen de voor- en nameting van 2,3 naar 2,7 ($p = 0,004$)) dan bij mannen (van 2,3 naar 2,5 ($p = 0,096$)).

Beoordeling

De leerlingen die de activiteit (veel) leuker dan verwacht vonden, stegen van gemiddeld 2,4 naar 2,8 ($p = 0,001$), terwijl de overige leerlingen niet significant stegen (van 2,1 naar 2,3 ($p = 0,154$)).

Verskil K&G en Democratiespel

Zowel K@G als het Democratiespel leek een positief effect te hebben op subjectieve kennis over lokale politiek: van 2,4 naar 2,6 ($p = 0,027$) voor K@G, en van 2,0 naar 2,6 ($p = 0,006$) bij het Democratiespel.

Provinciaal niveau

Een opvallende bevinding van dit onderzoek is dat ook de subjectieve kennis over provinciale en nationale politiek toeneemt als gevolg van een bezoek aan het gemeentehuis (zie Tabel 5.3 en Tabel 5.4). Jongeren denken dus meer te weten over de provinciale en nationale politiek nadat ze K@G/Democratiespel hebben gedaan.

Tabel 5.3. Subjectieve kennis provinciale politiek

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	2,2 (0,79)	2,5 (0,92)	< 0,001 ^a
Controlegroep		2,2 (0,87)	0,220 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van subjectieve kennis over provinciale politiek, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Gender

Voor zowel mannen als vrouwen steeg de subjectieve kennis over de provinciale politiek, hoewel deze voor vrouwen harder steeg (van 2,2 naar 2,6 ($p < 0,001$)), dan voor mannen (van 2,2 naar 2,4 ($p = 0,031$)).

Nationaal niveau

Leerlingen in de experimentele groep denken na afloop van het klassenbezoek gemiddeld meer te weten over nationale politiek dan voorafgaand aan het klassenbezoek (zie Tabel 5.4). Deze toename is statistisch significant. Er is echter geen verschil tussen de experimentele groep en de controlegroep in de nameting. Dit betekent dat naast K@G/Democratiespel ook andere factoren deze toename in subjectieve kennis kunnen hebben veroorzaakt. Wel zijn er verschillen tussen groepen gevonden.

Tabel 5.4. Subjectieve kennis nationale politiek

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	2,7 (0,86)	2,9 (0,98)	0,009 ^a
Controlegroep		2,9 (0,90)	0,442 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van subjectieve kennis over nationale politiek, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Gender

De stijging tussen de voor- en nameting was sterker voor vrouwen (van 2,6 naar 2,8 ($p = 0,010$)) dan voor mannen, bij wie geen significante stijging is gemeten (van 2,9 naar 3,0 ($p = 0,252$)).

SES

Kinderen met een lagere sociaaleconomische status hadden het meeste profijt van K@G/Democratiespel en stegen van 2,5 naar 2,8 ($p = 0,027$). Voor leerlingen van midden- en hoger-SES was geen significant verschil in de voor- en nameting te zien.

Verskil K@G en Democratiespel

De mate waarin leerlingen dachten kennis over nationale politiek te hebben steeg sterker bij het Democratiespel Gelderland (van 2,6 naar 3,0 ($p = 0,003$)) dan bij K@G (van 2,8 naar 2,9 ($p = 0,120$)).

5.3 Argumentatievaardigheden

Een van de andere leerdoelen van het Democratiespel en K@G is het verbeteren van argumentatievaardigheden van leerlingen. Het is voor leerlingen belangrijk om te leren hoe ze iemand kunnen overtuigen van wat zij vinden. Daarnaast is ook van belang dat leerlingen leren om goed te verwoorden wat ze vinden en ook leren om, uit respect voor de ander en de discussie, andere deelnemers in een discussie uit te laten spreken. Om dit te meten zijn de leerlingen voor en na de activiteit gevraagd naar hun eigen percepties van drie kernvaardigheden:

- Ik kan anderen uit laten spreken.
- Ik kan anderen overtuigen van mijn mening.
- Ik kan in een discussie duidelijk maken wat ik vind.

Ze konden daarbij op een vijfpuntsschaal aangeven van 1 ('helemaal niet mee eens') naar 5 ('helemaal mee eens') wat ze vonden van deze stellingen.¹²

Tabel 5.5 laat zien dat het Democratiespel en K@G geen effect lijken te hebben op de perceptie van argumentatievaardigheden van leerlingen. Dit betekent dat leerlingen na deelname niet het gevoel hebben dat ze er beter in zijn geworden om anderen uit laten spreken, anderen te overtuigen van hun mening of hun mening duidelijk te maken. Deze indruk wordt versterkt door de bevinding dat er geen verschillen tussen de experimentele en controlegroep gevonden zijn. Het valt op dat leerlingen in de voormeting en in de controlegroep al zeer hoge scores geven op deze vraag.

¹² We hebben argumentatievaardigheden dus niet objectief gemeten. Dat is namelijk erg moeilijk om te doen via vragenlijsten. Hier onderzoeken we het effect van een bezoek aan het gemeentehuis op de *perceptie* van leerlingen van hun eigen argumentatievaardigheden.

Tabel 5.5. Perceptie van eigen argumentatievaardigheden

Stelling	Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Ik kan anderen uit laten spreken	Experimentele groep	4,1 (0,75)	4,1 (0,72)	1,000 ^a
	Controlegroep		4,1 (0,81)	0,417 ^b
Ik kan anderen overtuigen van mijn mening	Experimentele groep	3,8 (0,74)	3,8 (0,71)	0,754 ^a
	Controlegroep		3,8 (0,81)	0,249 ^b
Ik kan in een discussie duidelijk maken wat ik vind	Experimentele groep	4,1 (0,86)	4,0 (0,80)	0,396 ^a
	Controlegroep		4,1 (0,89)	0,204 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van perceptie eigen argumentatievaardigheden, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school(klas)

Tot slot is aan studenten en scholieren gevraagd of ze denken in de toekomst vaker hun mening gaan geven over maatschappelijke of politieke onderwerpen. Interessant genoeg laat Tabel 5.6 een daling van 3,3 naar 3,0 ($p = 0,003$) zien. Dit verschil is statistisch significant. Ook de jongeren in de controlegroep scoren hoger met 3,3. Dit kan betekenen dat jongeren door het K@G/Democratiespel opvallend genoeg iets minder geneigd zijn hun mening te geven over maatschappelijke en politieke onderwerpen.

Tabel 5.6. Je mening geven over politieke of maatschappelijke onderwerpen

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,3 (1,10)	3,0 (1,05)	0,003 ^a
Controlegroep		3,3 (1,21)	0,171 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van mening geven over politieke of maatschappelijke onderwerpen, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Migratieachtergrond

Jongeren zonder migratieachtergrond hebben een sterkere daling (van 3,3 naar 3,0 ($p = 0,006$)), tegenover een niet-significante daling van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond (3,2 naar 3,1 ($p = 0,564$)).

Sociaaleconomische status

We zien dat er een grote daling plaatsvindt bij jongeren van midden-SES (van 3,4 naar 3,0 ($p = 0,015$)) en hoger-SES (van 3,8 naar 3,1 ($p = 0,005$)). Jongeren van lager-SES stijgen niet significant (van 2,7 naar 2,8 ($p = 0,793$)).

Beoordeling

De daling was veel kleiner bij jongeren die het K@G/Democratiespel (veel) leuker vonden dan verwacht (van 3,3 naar 3,2 ($p = 0,185$)) dan bij de overige jongeren (die van 3,2 naar 2,7 ($p = 0,004$) gingen).

Democratiespel

De daling was kleiner bij het Democratiespel (van 3,2 naar 3,1 ($p = 0,006$)) dan bij K@G (van 3,3 naar 3,0 ($p = 0,283$)).

6. Politieke houdingen

Een onderliggend doel van K@G en Democratiespel is dat jongeren een positieve ervaring met politiek hebben. Een positievere of negatievere houding ten aanzien van de politiek is namelijk een belangrijke voorspeller voor meer of minder deelname aan de samenleving en de politiek.¹³ Bij 'houding ten aanzien van de politiek' kan worden gedacht aan de mate waarin jongeren geïnteresseerd zijn in de politiek of het gevoel hebben dat ze er zelf iets aan kunnen bijdragen, en ook de mate van vertrouwen in de politiek.

6.1 Politieke interesse

Allereerst is gekeken naar politieke interesse. Jongeren die meer geïnteresseerd zijn in de politiek zijn meer geneigd zijn om te gaan stemmen of lid te worden van een politieke partij.¹⁴ Politieke interesse wordt dan ook gezien als een belangrijke voorspeller voor jongeren om actief te worden in de politiek.¹⁵ Onder jongeren is politieke interesse niet erg hoog. Uit een recent onderzoek van de Universiteit van Amsterdam blijkt dat onder eerstejaars middelbare scholieren 33% van jarigen interesse had in de politiek.¹⁶ Uit onderzoek van het CBS blijkt dat ongeveer 40% van de jongeren van 15 tot 18 jaar geïnteresseerd is in de politiek en 42% van de 18 tot 22-jarigen geïnteresseerd is in de politiek.¹⁷

In dit onderzoek is politieke interesse gemeten door aan leerlingen te vragen 'Hoe interessant vind je politiek?'. Ze konden daarbij op een vijfpuntschaal aangeven of ze dit 1 'helemaal niet interessant' tot 5 'heel erg interessant' vonden.

Tabel 6.1 laat zien dat er een kleine, net niet statistisch significante toename is in politieke interesse na deelname aan K@G/Democratiespel. De verschillen tussen de controlegroep en de experimentele groep zijn statistisch insignificant, wat bevestigt dat de toename ook verklaard kan worden door andere factoren buiten de activiteit.

Tabel 6.1. Politieke interesse

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (<i>p</i>)
Experimentele groep	2,7 (0,94)	2,9 (1,04)	0,059 ^a
Controlegroep		2,8 (1,04)	0,637 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van politieke interesse, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

¹³ E. Quintelier en M. Hooghe, 'Political attitudes and political participation: A panel study on socialization and self-selection effects among late adolescents', *International Political Science* 33 (2012)

¹⁴ D. Shani, *On the origins of political interest*, Princeton, NJ: Princeton University (2009)

¹⁵ M. Prior, 'You've either got it or you don't? The stability of political interest over the life cycle', *The Journal of Politics* 72 (2010)

¹⁶ F. Wanders, 'Politieke houdingen en kennis bij de start van het voortgezet onderwijs' in P. Thijs, M. Kranendonk, L. Mulder, F. Wanders, G. ten Dam, T. van der Meer en H. van de Werfhorst (red.) *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs: Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen jaar 1 -2018/2019*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/ADKS (2019), p. 87

¹⁷ CBS, '4 op de 10 jongeren geïnteresseerd in politiek', geraadpleegd op <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/13/4-op-de-10-jongeren-geinteresseerd-in-politiek> (16 juni 2020)

Beoordeling

Bij leerlingen die het klassenbezoek (veel) leuker vonden dan verwacht, zien we wel een statistisch significante toename in politieke interesse (van 3,0 naar 3,2 ($p = 0,016$)). Voor leerlingen die het minder leuk vonden is er geen toename.

Migratieachtergrond

De politieke interesse van leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond groeit de politieke interesse van 3 naar 3,3 ($p = 0,039$), terwijl er voor leerlingen zonder migratieachtergrond geen toename is.

6.2 Politiek zelfvertrouwen

Een gevoel van politiek zelfvertrouwen¹⁸ houdt in dat je ervaart dat je eigen politieke handelen gevolgen heeft of kan hebben voor het politieke proces.¹⁹ Daarbij wordt intern politiek zelfvertrouwen onderscheiden van extern politiek zelfvertrouwen. Intern politiek zelfvertrouwen is het geloof dat je zelf de politiek kunt begrijpen en kunt beïnvloeden. Intern politiek zelfvertrouwen hangt samen met politieke kennis, interesse en conventionele participatie (bijv. stemmen).²⁰ Als jongeren eenmaal deelnemen aan de politiek kan dit op zijn beurt ook weer politiek zelfvertrouwen vergroten. Aan het begin van hun middelbareschooltijd hebben jongeren relatief weinig intern politiek zelfvertrouwen.²¹

In dit onderzoek is intern politiek zelfvertrouwen gemeten door aan de leerlingen te vragen in hoeverre ze het eens waren met de stelling 'Ik ben goed in staat om later een actieve rol te spelen in de gemeentepolitiek'. Ze konden op een vijfpuntschaal kiezen tussen 1 'helemaal mee oneens' tot 5 'helemaal mee eens'.

Extern politiek zelfvertrouwen is de mate waarin jongeren openheid en responsiviteit van het politieke stelsel en de politieke elites ervaren. Het gaat hier om het gevoel dat de politiek luistert naar wat jij als burger te zeggen hebt en het gevoel dat het zinvol is om jouw mening te geven. Leerlingen konden aangeven in hoeverre ze het eens waren met de stelling 'Gemeenteraadsleden geven om de mening van mensen zoals ik'. Ze konden op een vijfpuntschaal kiezen tussen 1 'helemaal mee oneens' tot 5 'helemaal mee eens'.

Intern politiek zelfvertrouwen

Tabel 6.2 laat zien dat intern politiek zelfvertrouwen toeneemt na deelname aan het klassenbezoek. Dit betekent dat jongeren na het klassenbezoek meer het gevoel hebben dat ze zelf een verschil kunnen maken in de politiek. Er is echter geen verschil gevonden in de nameting in vergelijking met de controlegroep, wat erop kan duiden dat ook externe factoren deze toename kunnen hebben veroorzaakt.

¹⁸ De Engelse term hiervoor is *political efficacy*.

¹⁹ S. Sohl, *Youth's political efficacy: Sources, effects and potentials for political equality*, Örebro: Örebro University (2014)

²⁰ G.A. Balch, 'Multiple indicators in survey research: The concept "sense of political efficacy"', *Political Methodology* 1 (1974)

²¹ Wanders, *op. cit.*, p. 89

Tabel 6.2. Intern politiek zelfvertrouwen

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (<i>p</i>)
Experimentele groep	2,2 (1,04)	2,4 (1,05)	0,038 ^a
Controlegroep		2,4 (1,11)	0,954 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van intern politiek zelfvertrouwen, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Gender

K@G/Democratiespel heeft een positiever effect op het intern politiek zelfvertrouwen van mannen dan van vrouwen. Bij mannen stijgt het intern zelfvertrouwen significant van 2,1 naar 2,5 ($p = 0,011$), terwijl het intern politiek zelfvertrouwen bij vrouwen niet significant stijgt (van 2,3 naar 2,4), $p = 0,680$. Hiermee lijkt het verschil in intern politiek zelfvertrouwen tussen mannen en vrouwen kleiner te worden door het klassenbezoek.

SES

De toename voor leerlingen met een lagere SES (van 2,1 naar 2,4 ($p = 0,030$)) is groter dan voor midden-SES en hogere-SES-leerlingen waarbij er geen significante toename is (van respectievelijk 2,2 naar 2,3 ($p = 0,484$) en van 2,4 naar 2,6 ($p = 0,477$)).

Beoordeling activiteit

Verder is er vooral een toename in intern politiek zelfvertrouwen voor leerlingen die de activiteit leuker (van 2,1 naar 2,5 ($p=0,004$)) of veel leuker (van 2,4 naar 3,0 ($p = 0,016$)) vonden dan verwacht. Tot slot vonden we bij een kleine groep die het klassenbezoek niet leuk vond dat het politiek intern zelfvertrouwen afnam van 2,2 naar 1,5 ($p = 0,012$).

Extern politiek zelfvertrouwen

Tabel 6.3 laat zien dat er een kleine, maar niet significante toename is voor extern politiek zelfvertrouwen na deelname aan het klassenbezoek. Het gevoel dat de (lokale) politiek iets voor de jongeren kan betekenen neemt dus niet verder toe.

Tabel 6.3. Extern politiek zelfvertrouwen

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (<i>p</i>)
Experimentele groep	3,0 (1,0)	3,2 (0,83)	0,147 ^a
Controlegroep		3,1 (0,92)	0,873 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van extern politiek zelfvertrouwen, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

SES

Er zijn wel verschillen in de effectiviteit van het klassenbezoek voor diverse groepen leerlingen gevonden. Ten eerste zien we verschillende uitkomsten bij jongeren van respectievelijk lagere, midden en hogere SES. We vinden hier geen toename voor jongeren van lagere-SES (met scores van 3,0 naar 3,2 ($p = 0,526$)), een toename voor midden-SES (met scores van 2,8 naar 3,2 ($p = 0,019$)) en een onverwachte afname voor hogere SES-jongeren (van 3,3 naar 2,9 ($p = 0,028$)).

Vershil tussen Democratiespel en K@G

Naast verschillen tussen verschillende groepen deelnemers, zien we ook dat er bij het Democratiespel Gelderland een relatief grote toename is van extern politiek zelfvertrouwen (met scores van 3,0 naar 3,4 ($p = 0,083$)) en geen toename bij K@G (met scores van 3,0 naar 3,1 ($p = 0,449$)).

6.3 Politiek vertrouwen

Voldoende vertrouwen is een voorwaarde voor een goed functionerende democratie. Enig wantrouwen is niet verkeerd en kan zelfs leiden tot meer politieke deelname, maar zonder vertrouwen in een democratisch stelsel kan democratische politiek niet functioneren.²² In onderzoek naar politieke vertrouwen moet er onderscheid worden gemaakt tussen opvattingen die burgers hebben over hun politieke gemeenschap, het politieke stelsel, de politieke instituties en de politieke ambtsdragers daarbinnen.²³ Hier onderzoeken we de effecten van K@G/Democratiespel op opvattingen van jongeren over volksvertegenwoordigers en het functioneren van het democratie in het algemeen.

We hebben de volgende stellingen aan participanten voorgelegd:

- Ik heb veel vertrouwen in Tweede Kamerleden.
- Ik heb veel vertrouwen in Provinciale Statenleden.
- Ik heb veel vertrouwen in gemeenteraadsleden.

Ze konden op een vijfpuntschaal kiezen tussen 1 'helemaal mee oneens' tot 5 'helemaal mee eens'.

Een opvallende bevinding is dat het vertrouwen in gemeenteraadsleden niet is toegenomen door het educatieve bezoek aan het klassenbezoek – net zomin als het vertrouwen in Provinciale Statenleden – maar dat er wel een kleine statistisch significante toename is in het vertrouwen van Tweede Kamerleden.

²² G.A. Almond en S. Verba, *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*, Princeton, NJ: Princeton University Press (1963); P. Norris, *Critical citizens: Global support for democratic government*, Oxford: Oxford University Press (1999); P. Rosanvallon, *Counter-democracy: Politics in an age of distrust*, Cambridge: Cambridge University Press (2008)

²³ P. Norris, *Critical citizens: Global support for democratic government*, Oxford: Oxford University Press (1999)

Tabel 6.4: Politiek vertrouwen

Vertrouwen in Tweede Kamerleden			
Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,2 (0,93)	3,3 (0,83)	0,027 ^a
Controlegroep		3,2 (0,90)	0,012 ^b
Vertrouwen in Provinciale Statenleden			
Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,3 (0,81)	3,3 (0,81)	0,830 ^a
Controlegroep		3,2 (0,80)	0,335 ^b
Vertrouwen in gemeenteraadsleden			
Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,3 (0,81)	3,3 (0,77)	1,000 ^a
Controlegroep		3,2 (0,83)	0,889 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van politiek vertrouwen, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders, school en vertrouwen in andere mensen

Beoordeling

In het algemeen is er een kleine toename in het vertrouwen in Tweede Kamerleden na deelname aan de activiteit. Deze toename is relatief groot voor leerlingen die het klassenbezoek (veel) leuker vonden dan verwachten (van 3,1 naar 3,4 ($p = 0,006$)). Ook het vertrouwen in Statenleden lijkt bij deze leerlingen toe te nemen (van 3,2 naar 3,4 ($p = 0,083$)). Hetzelfde zien we voor het vertrouwen in gemeenteraadsleden: over het algemeen zien we geen effect, maar bij leerlingen die het klassenbezoek (veel) leuker vonden dan verwacht, steeg het vertrouwen in gemeenteraadsleden (van 3,2 naar 3,4 ($p = 0,083$)).

Vervolgens is gekeken naar de mate waarin leerlingen tevreden zijn met de manier waarop democratische beslissingen worden genomen. In Tabel 6.5 is geen statistisch significante toename te zien. Voor en na afloop van een bezoek aan het gemeentehuis zijn ze gemiddeld iets meer tevreden dan ontevreden over de manier waarop besluiten worden genomen. Die tevredenheid stijgt wél significant voor leerlingen die het klassenbezoek veel leuker dan verwacht vonden: van 3,1 naar 3,5.

Tabel 6.5 Tevredenheid met democratie

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,3 (0,78)	3,3 (0,74)	0,643 ^a
Controlegroep		3,3 (0,79)	0,657 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van tevredenheid met democratie, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

7. Politieke participatie

Dat voldoende mensen actief deelnemen aan een samenleving is belangrijk voor het voortbestaan van een democratische rechtsstaat. Als bepaalde groepen bijvoorbeeld structureel minder stemmen dan andere groepen, worden ze ondervertegenwoordigd in de politiek. Hun stem wordt niet gehoord en ze zullen minder invloed kunnen uitoefenen op het beleid. Deelname aan K@G/Democratiespel zou ervoor kunnen zorgen dat deelnemende jongeren vaker politiek participeren, bijvoorbeeld door te stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen, provinciale statenverkiezingen en landelijke verkiezingen, en mogelijk zelfs via partijactiviteiten (lid worden van een politieke partij, kandidaat stellen voor verkiezingen) of 'particularised contacting', wat inhoudt dat ze contact opnemen met (lokale) politici. Hieronder laten we per vorm van politieke participatie zien of K@G/Democratiespel invloed heeft op de intentie van jongeren om dit in de toekomst te gaan doen.

7.1 Intentie om te gaan stemmen

Aan de jongeren uit dit onderzoek is gevraagd hoe waarschijnlijk zij het achten dat zij in de toekomst gaan stemmen bij verkiezingen voor de gemeenteraad, Provinciale Staten en de Tweede Kamer (zie Tabel 7.1), op een schaal van 1 (zeker niet) tot 5 (zeker wel). De leerlingen plaatsen zichzelf relatief hoog op deze schaal: gemiddeld 4,0 voor Tweede Kamerverkiezingen en iets lager voor Provinciale Staten- en gemeenteraadsverkiezingen. Deze cijfers stemmen optimistisch, maar we moeten in ogeschouw nemen dat wij geen feitelijk stemgedrag hebben gemeten, maar slechts de gerapporteerde *intentie* om te stemmen.

In dit onderzoek willen we vaststellen of er een verandering optreedt in de *intentie* om te stemmen bij verkiezingen. Een dergelijke verandering nemen wij niet waar (zie Tabel 7.1). Interessant genoeg vinden we wel een kleine significante *daling* van bereidheid tot stemmen bij jongeren van hoger opgeleide ouders bij landelijke verkiezingen (van 4,0 naar 3,8 ($p = 0,017$)) terwijl lager opgeleiden gelijk blijven met 3,9 naar 4,0 ($p = 0,689$).

Tabel 7.1: Stemintentie

Stemintentie bij gemeenteraadsverkiezingen			
Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,8 (0,99)	3,7 (1,04)	0,141 ^a
Controlegroep		3,7 (1,18)	0,442 ^b
Stemintentie bij Provinciale Statenverkiezingen			
Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	3,7 (1,06)	3,6 (1,06)	0,586 ^a
Controlegroep		3,6 (1,18)	0,249 ^b
Stemintentie bij Tweede Kamerverkiezingen			
Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	4,0 (1,03)	3,9 (1,07)	0,254 ^a
Controlegroep		4,0 (1,14)	0,889 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van stemintentie, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

7.2 Partijactiviteiten

Stemmen bij verkiezingen is misschien de meest voor de hand liggende vorm van participatie, maar zeker niet de enige. Ook andere activiteiten zoals lid worden van een politieke partij of kandidaat worden bij verkiezingen zijn belangrijk. Tabel 7.2 laat zien dat jongeren na deelname aan K@G/Democratiespel er vaker over denken om lid te worden van een politieke partij.

Tabel 7.2. Lid worden van een politieke partij

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	1,7 (0,92)	2,0 (0,98)	0,002 ^a
Controlegroep		1,8 (0,99)	0,002 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van kennis over gemeentepolitiek, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

SES

Interessant genoeg is dit effect vooral te vinden bij leerlingen van midden-SES: leerlingen van lager-SES blijven gelijk (op 1,8 ($p = 0,872$)) en hoger-SES stijgen niet significant (van 1,8 naar 1,9 ($p = 0,631$)), maar midden-SES stijgen flink (van 1,6 naar 2,0 ($p = 0,001$)).

K@G en Democratiespel

Vooraf jongeren die deelnamen aan K@G willen daarna vaker lid worden van politieke partijen (met een stijging van 1,7 naar 2,0 ($p = 0,002$)), terwijl we geen significante stijging zien bij het Democratiespel Gelderland (met 1,7 naar 1,8 ($p = 0,540$)).

Kandidaat stellen bij verkiezingen

Tabel 7.3 laat een positief effect zien van K@G/Democratiespel op de mate waarin jongeren zich kandidaat willen stellen bij verkiezingen van 1,6 naar 2,0 ($p < 0,001$).

Tabel 7.3. Je kandidaat stellen bij verkiezingen

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	1,6 (0,91)	2,0 (1,04)	< 0,001 ^a
Controlegroep		1,8 (1,07)	0,022 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van intentie tot kandidaatstelling, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Migratieachtergrond

Dit effect is vooral aanwezig voor jongeren zonder migratieachtergrond (stijging van 1,5 naar 2,0 ($p < 0,001$)) en minder voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond (niet-significant stijging van 2,0 naar 2,1 ($p = 0,662$)).

7.3 Contact met politici

De drempel om contact op te nemen met gemeenteraadsleden en andere politici is vaak kleiner dan mensen verwachten. Het klassenbezoek kan deze drempel mogelijk verlagen doordat leerlingen en studenten met een lokaal politicus in contact komen en het belang inzien van wat er in de gemeenteraad gebeurt.

Na deelname aan de activiteit hebben de leerlingen meer het gevoel dat het makkelijk is om met gemeenteraadsleden in contact te komen dan ervoor. Tabel 7.4 laat zien dat de experimentgroep in de nameting ook iets hoger scoort dan de controlegroep.

Tabel 7.4. 'Het is makkelijk om met gemeenteraadsleden in contact te komen'

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	2,8 (0,89)	3,0 (0,75)	0,013 ^a
Controlegroep		2,9 (1,02)	0,008 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van perceptie van benaderbaarheid raadsleden, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school.

Gender

De toename is sterker voor mannen (met 2,6 naar 2,9 ($p = 0,16$)) dan voor vrouwen, die het echter sowieso als makkelijker ervaren (van 3,0 naar 3,1 ($p = 0,322$)).

Schoolniveau

Hoe lager het schoolniveau, hoe groter de toename is: leerlingen uit mbo2 stijgen van 2,3 naar 3,0 ($p = 0,058$), leerlingen van mbo3/4 stijgen van 2,8 naar 3,0 ($p = 0,030$), en leerlingen van havo/vwo stijgen van 3,1 naar 3,3 ($p = 0,736$).

Migratieachtergrond

Bij respondenten met een niet-westerse migratieachtergrond is het verschil groter (van 2,8 naar 3,2 ($p = 0,071$)) dan bij leerlingen zonder migratieachtergrond (van 2,9 naar 3,0 ($p = 0,183$)).

SES

We zien alleen een stijging bij lager-SES (van 2,7 naar 3,1 ($p = 0,030$)). Midden-SES stijgt niet significant (van 2,8 naar 2,9 ($p = 0,486$)), net als hoger-SES (van 3,0 naar 3,2 ($p = 0,383$)). Bij respondenten met lager en middelbaar opgeleide ouders is de stijging groter (van 2,8 naar 3,1 ($p = 0,041$)) ten opzichte van respondenten met hoger opgeleide ouders (van 2,9 naar 3,0 ($p = 0,522$)).

Beoordeling

Hoe leuker leerlingen de activiteit vinden, hoe groter het verschil. Leerlingen die de activiteit (veel) leuker vonden dan verwacht, stijgen van 2,8 naar 3,1 ($p = 0,023$). Overige leerlingen stijgen van 2,9 naar 3,0 ($p = 0,325$).

Democratiespel en K@G

Het effect is groter bij het Democratiespel (van 2,8 naar 3,2 ($p = 0,055$)) dan bij K@G (van 2,8 naar 3,0 ($p = 0,028$)).

Contact opnemen met gemeenteraadslid

Denken jongeren na deelname aan K@G/Democratiespel vaker dat ze in de toekomst zelf wel eens contact zullen opnemen met een gemeenteraadslid? Tabel 7.5 laat een stijging zien van 2,2 naar 2,5 ($p = 0,014$) en daarmee lijkt de activiteit hier een positieve invloed te hebben. Wel is er weinig verschil met de controlegroep, wat erop kan duiden dat externe factoren invloed hebben op deze stijging. Tussen groepen zijn ook verschillen gevonden.

Tabel 7.5. Contact opnemen met een gemeenteraadslid

Groep	Voormeting	Nameting	Significantie (p)
Experimentele groep	2,2 (0,83)	2,5 (0,99)	0,014 ^a
Controlegroep		2,4 (1,00)	0,675 ^b

Opmerking: Weergegeven zijn de gemiddelden, met daarachter de standaardafwijkingen tussen haakjes.

^a Op basis van een gepaarde t-toets

^b Op basis van een regressieanalyse van intentie om contact op te nemen met raadsleden, gecontroleerd voor schooltype, migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en school

Gender

Het effect is voornamelijk aanwezig bij vrouwen (van 2,1 naar 2,5 ($p = 0,002$)) en minder bij mannen, die al wat vaker contact wilden opnemen (van 2,3 naar 2,4 ($p = 0,311$)).

Migratieachtergrond

Ook is het effect voornamelijk aanwezig voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond: die stijgen van 2,2 naar 2,8 ($p = 0,006$). Jongeren zonder migratieachtergrond stijgen niet significant (van 2,2 naar 2,3 ($p = 0,158$)).

SES

Bij SES zien we dat contact opnemen met een politicus vooral stijgt voor lager- en midden-SES-jongeren: van respectievelijk 2,0 naar 2,5 ($p = 0,007$) en van 2,2 naar 2,4 ($p = 0,056$). Hoger-SES-jongeren blijven gelijk met 2,3 ($p = 1,000$).

Beoordeling

Ook hier lijken jongeren die K@G/Democratiespel (veel) leuker dan verwacht vinden het meest te profiteren: zij willen vaker contact opnemen (van 2,3 naar 2,6 ($p = 0,022$)), terwijl de overige jongeren niet significant stijgen (van 2,1 naar 2,2 ($p = 0,329$)).

Democratiespel en K@G

Het effect is voornamelijk aanwezig bij K@G (van 2,2 naar 2,5 ($p = 0,007$)) en niet bij het Democratiespel Gelderland (met 2,4 ($p = 1,000$)).

8. Samenvatting

Dit rapport doet verslag van een onderzoek naar de effectiviteit van K@G/Democratiespel. Welke doelen worden er wel bereikt, welke niet en wat leren jongeren nog meer door aan K@G/Democratiespel deel te nemen?

Jongeren vinden K@G/Democratiespel leuk

Jongeren beoordelen het educatieve programma van ProDemos in het gemeentehuis positief; 6 op de 10 jongeren vindt het klassenbezoek (veel) leuker dan verwacht. Driekwart van hen vindt de moeilijkheidsgraad van het rollenspel precies goed en de begeleiders van ProDemos krijgen gemiddeld een 7,5.

Beoogde effecten niet waarneembaar

Twee doelstellingen van K@G/Democratiespel zijn het bevorderen van kennis over de lokale politiek en het ontwikkelen van betere argumentatievaardigheden. Opvallend is dat dit onderzoek geen bewijs vindt dat deze doelen worden gehaald. Na deelname aan K@G/Democratiespel zijn jongeren niet beter in staat om correcte antwoorden te geven op kennisvragen over de lokale politiek. Jongeren die deelnamen aan K@G/Democratiespel hebben wel het *gevoel* dat ze meer weten van de nationale, provinciale en lokale politiek. Maar ze hebben na deelname niet het gevoel dat hun argumentatievaardigheden zijn verbeterd.

Wel belangrijke neveneffecten

Deelname aan K@G/Democratiespel lijkt wel bij te dragen aan de mate waarin jongeren actief willen deelnemen in de politiek. K@G/Democratiespel draagt bij aan het voornemen zich kandidaat te stellen bij verkiezingen, lid te worden van een politieke partij of contact op te nemen met een politicus. Dit is een belangrijke bevinding, omdat vroegtijdige politieke participatie een van de belangrijkste voorspellers is voor toekomstige deelname aan de politiek. Jongeren die actief zijn in de politiek zijn vaker geneigd te stemmen, kijken meer nieuws en raken daardoor weer meer politiek geïnteresseerd, wat weer kan bijdragen aan politiek zelfvertrouwen. Dat is gunstig voor hun eigen positie in de samenleving. De stemintentie bij verkiezingen ging niet omhoog.

K@G/Democratiespel lijkt over het algemeen weinig te veranderen aan de houding die jongeren hebben ten aanzien van de politiek. Waar de EU-verkiezingsfestivals²⁴, Politiek Actief²⁵ en het DemocratieLAB²⁶ wel positieve effecten lieten zien, zien we hier geen significante toename in politieke houding zoals politiek zelfvertrouwen, politieke interesse en politiek vertrouwen.

Kortom: deelname aan het K@G of het Democratiespel lijkt over het algemeen wel een positieve bijdrage te leveren aan de bereidheid om deel te nemen in de (lokale) politiek, maar andere verhoopte effecten blijven uit. Toch laten uitkomsten van specifieke groepen deelnemers soms wel wat meer gunstige effecten zien.

²⁴ W. van der Zanden en F.H.K. Wanders, *Onderzoeksrapport EU Verkiezingsfestival 2019*, Den Haag: ProDemos (2009)

²⁵ Y. Al Salman, *De effecten van de cursus Politiek Actief*, Den Haag: ProDemos (2016)

²⁶ Verbeek, *De effecten van het DemocratieLAB*, op. cit.

K@G/Democratiespel effectiever voor bepaalde groepen

Verschillende effecten voor geslacht

Voor vrouwen heeft K@G/Democratiespel een sterker effect op de toename in subjectieve kennis dan voor mannen. Daarnaast stijgt het intern zelfvertrouwen wel voor mannen na deelname aan het klassenbezoek, wat betekent dat ze meer het gevoel hebben iets te kunnen betekenen in de politiek. Ook heeft K@G/Democratiespel meer effect op mannen in de mate waarin ze denken contact op te nemen met een politicus. Dit laatste trekt voornamelijk het initiële verschil tussen mannen en vrouwen gelijk.

Verschillende effecten voor SES

Ook bij sociaaleconomische status zien we dat K@G/Democratiespel op sommige factoren enigszins compenseert voor initiële verschillen tussen jongeren van lager-SES, midden-SES en hoger SES. De subjectieve kennis van nationale politiek, intern politiek zelfvertrouwen en intentie om contact op te nemen met een gemeenteraadslid stijgen wel bij lager-SES-jongeren na deelname, maar niet bij midden- en hoger-SES-jongeren, die al hoger scoorden voordat ze deelnamen aan K@G/Democratiespel. De bereidheid om een mening te geven over maatschappelijke en politieke onderwerpen daalt voor midden- en hoger-SES-jongeren, maar niet voor lager-SES-jongeren. Bij extern politiek zelfvertrouwen en partijlidmaatschap is er vooral een stijging te zien bij midden-SES-jongeren.

Verschillende effecten voor migratieachtergrond

Ook zijn er verschillen in het effect van K@G/Democratiespel bij deelnemers met en zonder migratieachtergrond. Waar K@G/Democratiespel geen direct effect op politieke interesse lijkt te hebben voor jongeren zonder een migratieachtergrond, stijgt deze wel voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond. Daarnaast denken jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vaker aan contact opnemen met politicus na deelname aan K@G/Democratiespel. Verder is er een sterkere daling in de bereidheid om een mening geven over politieke en maatschappelijke onderwerpen bij jongeren zonder migratieachtergrond. Het effect van K@G/Democratiespel op 'kandidaat stellen bij verkiezingen' stijgt juist veel sterker voor jongeren zonder migratieachtergrond, waar deze niet stijgt voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond. Hiermee wordt het initiële verschil gelijkgetrokken.

Verschillende effecten voor positieve of negatieve beoordeling van K@G/Democratiespel

Een sterke samenhang is gevonden tussen de effectiviteit van K@G/Democratiespel en de mate waarin leerlingen het leuk vonden. Hoe leerlingen de activiteit beoordelen heeft sterke invloed op de effectiviteit van K@G/Democratiespel op hun kennis, politieke houdingen en politieke participatie. De feitelijk kennis en subjectieve kennis nemen vooral toe voor jongeren die het (veel) leuker vonden dan verwacht. Ook politieke interesse, intern politiek zelfvertrouwen en politiek vertrouwen stijgen wel bij leerlingen die K@G/Democratiespel (veel) leuker vonden dan verwacht.

Verschillen tussen K@G en Democratiespel

Omdat zowel gekeken is naar K@G als Democratiespel is ook gekeken naar verschillen in effectiviteit tussen deze twee. Jongeren die deelnamen aan het Democratiespel laten wel een stijging in landelijke politieke kennis zien, terwijl dit niet gevonden wordt voor K@G. Ook subjectieve kennis van lokale

politiek is hoger na deelname aan Democratiespel en de daling bij de bereidheid om een mening te geven is groter bij K@G. Extern politiek zelfvertrouwen stijgt het meest na deelname aan het Democratiespel in vergelijking met K@G, hoewel de intentie om lid te worden van een partij vooral toeneemt bij K@G.

9. Aanbevelingen op basis van het onderzoek

Nadruk op kennis

K@G en het Democratiespel lijken niet veel aan de feitelijke kennis van jongeren bij te dragen, maar wel aan de subjectieve kennis. Jongeren hebben het gevoel dat ze meer weten, maar de kennis blijft niet kleven. De ervaringen die jongeren opdoen tijdens een educatief bezoek aan een gemeentehuis hebben vooral effect op de bereidheid om politiek actief te worden. Als we willen dat jongeren ook beter begrijpen hoe politieke beslissingen in het lokaal bestuur genomen worden, zou in het programma meer ruimte gemaakt kunnen worden om te reflecteren op de opgedane kennis en ervaringen in het rollenspel. In het huidige programma worden begeleiders van ProDemos geïnstrueerd om het rollenspel in 5 minuten na te bespreken door jongeren te vragen wat ze van het spel vonden. Dit is vrij kort en het is ook de vraag in hoeverre begeleiders hier in de praktijk voldoende ruimte voor (kunnen) nemen. Een beter uitgewerkte werkvorm, bijvoorbeeld een quiz waarin de belangrijkste leerpunten op een leuke manier helder worden, zou een mogelijkheid kunnen zijn. Of een werkvorm die docenten na afloop van het klassenbezoek op school kunnen uitvoeren.

Het moet leuk blijven

Hoe leuker jongeren K@G/Democratiespel vinden, hoe groter het effect op (subjectieve) kennis, politieke houdingen en intentie tot politieke participatie. Aan beleidsmakers en onderwijskundigen is dan ook de belangrijkste aanbeveling: zorg ervoor dat jongeren educatieve werkvormen over democratie leuk vinden en dat ze een positieve ervaring hebben met dit onderwerp. Wát jongeren precies zo leuk (of juist niet leuk) vinden aan K@G/Democratiespel kunnen wij niet afleiden uit de ons beschikbare gegevens. Hier zou toekomstig kwalitatief onderzoek (bijv. met focusgroepen) naar gedaan kunnen worden.

Verkennen van verschillen

In het onderzoek komt duidelijk naar voren dat K@G en het Democratiespel voor diverse jongeren een ander effect heeft. In de meeste gevallen verkleint het programma daarmee initiële verschillen tussen jongeren, wat een mooie uitkomst kan zijn. Toch betekent dit soms ook dat het bezoek aan een gemeentehuis voor sommige groepen niet altijd iets bijdraagt. Mogelijk worden deze groepen daarom niet goed aangesproken door deze activiteit. Dit is bijvoorbeeld te zien voor jongens, hoger-SES-jongeren en jongeren die het programma minder leuk vonden. Mogelijk omdat het niet uitdagend genoeg was, of de activiteit niet voldeed aan de verwachtingen. Een verdere inventarisatie naar de effecten van K@G/Democratiespel binnen bepaalde groepen kan hier meer duidelijkheid over geven.

10. Literatuurlijst

- Al Salman, Y. (2016). *De effecten van de cursus Politiek Actief*. Den Haag: ProDemos.
- Almond, G.A. & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Balch, G.A. (1974). Multiple indicators in survey research: The concept "sense of political efficacy", *Political Methodology* 1, 1-43.
- Brucks, M. (1985). The effects of product class knowledge on information search behavior. *Journal of Consumer Research*, 12, 1-16.
- Dahlgard, J., Hansen, J., Hansen, K., & Bhatti Y. (2019). Bias in self-reported voting and how it distorts turnout models: Disentangling nonresponse bias and overreporting among Danish voters', *Political Analysis*, 21(4), 590-598.
- Delli Carpini, M.X., & Keeter, S. (1996). *What Americans know about politics and why it matters*. New Haven: Yale University Press.
- Galston, W.A. (2001). Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217-234.
- Kranendonk, M., Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., ten Dam, G., van der Meer, T., & van de Werfhorst, H. (2019). *Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen Jaar 1 - 2018/2019*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Mondak, J.J. (2001). Developing valid knowledge scales. *American Journal of Political Science*, 66, 224-238.
- Munniksmas, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G.H., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G.T. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Norris, P. (1999). *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, P. (2011). *Democratic deficit: Critical citizens revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prior, M. (2010). You've either got it or you don't? The stability of political interest over the life cycle. *The Journal of Politics*, 72(3), 747-766.

- Quintelier, E., & Hooghe, M. (2011). Political attitudes and political participation: A panel study on socialization and self-selection effects among late adolescents. *International Political Science Review*, 33, 1-19.
- Ran, W., Yamamoto, M., & Xu, S. (2016). Media multitasking during political news consumption: A relationship with factual and subjective political knowledge. *Computers in Human Behavior*, 56, 352-359.
- Rosanvallon, P. (2008). *Counter-democracy: Politics in an age of distrust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmeets, H. (2017). *Politieke betrokkenheid in Nederland*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Shani, D. (2009). *On the origins of political interest*. Princeton: Princeton University.
- Sohl, S. (2014). *Youth's Political Efficacy: Sources, effects and potentials for political equality*. Örebro: Örebro University.
- Van der Zanden, W., & Wanders, F.H.K. (2019). *Onderzoeksrapport EU-Verkiezingsfestival 2019*. Den Haag: ProDemos.
- Verba, S., & Nie, N. H. (1972). *Participation in America: Political democracy and social equality*. New York, NY: Harper & Row.
- Verbeek, J. (2012) *Het creëren van begrip en draagvlak bij scholieren voor Nederlandse politiek en democratie. Effectiviteitsonderzoek van het programma 'Politiek' van het project De Haagse Tribune op vmbo-scholieren*. Leiden: Universiteit Leiden/Den Haag: ProDemos.
- Verbeek, J. (2015) *De effecten van ProDemos Binnenhof voor scholen*. Den Haag: ProDemos.
- Verbeek, J. (2015) *De effecten van het DemocratieLAB*. Den Haag: ProDemos.

Bijlage A: Vragenlijst

	Vraag	Antwoordcategorieën
V1	Hoe interessant vind je politiek?	5 Heel erg interessant 4 Best wel interessant 3 Niet interessant/ Niet oninteressant 2 Niet erg interessant 1 Helemaal niet interessant 99 Weet niet
V2	Hoe tevreden ben je met de manier waarop besluiten worden genomen in de politiek?	5 Heel erg tevreden 4 Best wel tevreden 3 Niet tevreden/ Niet ontevreden 4 Niet erg tevreden 5 Helemaal niet tevreden 99 Weet niet
V3	In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraken? Ik weet veel over <i>Nederlandse/ provinciale/ gemeentepolitiek</i> ?	5 Helemaal mee eens 4 Mee eens 3 Niet eens/ Niet oneens 2 Niet mee eens 1 Helemaal niet mee eens 99 Weet niet
V4	In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraken? Ik heb veel vertrouwen in <i>Tweede Kamerleden/ Provinciale Statenleden/ gemeenteraadsleden/ mensen in het algemeen</i>	5 Helemaal mee eens 4 Mee eens 3 Niet eens/ Niet oneens 2 Niet mee eens 1 Helemaal niet mee eens 99 Weet niet
V5	In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraken? <i>Het is makkelijk om met gemeenteraadsleden in contact te komen/ Ik ben goed in staat om later een actieve rol te spelen in de gemeentepolitiek/ Gemeenteraadsleden geven om de mening van mensen zoals ik</i>	5 Helemaal mee eens 4 Mee eens 3 Niet eens/ Niet oneens 2 Niet mee eens 1 Helemaal niet mee eens 99 Weet niet
V6	Denk je dat je dit later gaat doen? <i>Je mening geven over politieke of maatschappelijke onderwerpen/ Contact opnemen met een gemeenteraadslid/ Lid worden van een politieke partij/ Je kandidaat stellen bij verkiezingen/ Stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen/ Provinciale Statenverkiezingen/ Tweede Kamerverkiezingen</i>	5 Zeker wel 4 Waarschijnlijk wel 3 Misschien 2 Waarschijnlijk niet 1 Zeker niet 99 Weet niet
V7	Waarvoor kunnen volwassen Nederlanders elke vier jaar stemmen?	1 De gemeenteraad, de Provinciale Staten en de Tweede Kamer 2 De burgemeester, de Provinciale Staten en de Tweede Kamer 3 De gemeenteraad, de regering en de Provinciale Staten 4 De burgemeester, de gemeenteraad en de Tweede Kamer
V8	Wie moet(en) ervoor zorgen dat de plannen van de gemeente worden uitgevoerd?	1 Wethouders 2 Politieke partijen 3 Gemeenteraadsleden 4 De griffier
V9	Wat zijn de twee belangrijkste taken van de gemeenteraad?	1 Plannen goed- of afkeuren en de burgemeester en wethouders controleren 2 Plannen goed- of afkeuren en plannen uitvoeren 3 Plannen bedenken en uitvoeren 4 Advies geven aan de burgemeester en plannen bedenken
V10	Wie is de voorzitter van de gemeenteraad?	1 De burgemeester 2 Elke raadsvergadering is een ander partij voorzitter 3 Het oudste gemeenteraadslid 4 De griffier
V11	De wethouder heeft een plan bedacht. De meerderheid van de gemeenteraad is het daar niet mee eens. Wat gebeurt er?	1 Het plan wordt niet uitgevoerd 2 Het plan wordt toch uitgevoerd 3 Er wordt opnieuw gestemd over het plan 4 Er komen nieuwe gemeenteraadsverkiezingen

V12	In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraken? <i>Ik kan anderen uit laten spreken/ Ik kan anderen overtuigen van mijn mening/ Ik kan in een discussie duidelijk maken wat ik vind</i>	5 Helemaal mee eens 4 Mee eens 3 Niet eens/ Niet oneens 2 Niet mee eens 1 Helemaal niet mee eens 99 Weet niet
V13	Hoe vaak lees, kijk of luister je naar nieuwsberichten (ook via internet)?	5 Dagelijks 4 Meerdere keren per week 3 Eén keer per week 2 Minder dan één keer per week 1 (Bijna) nooit
V14	Hoe vaak praat je over politiek met je <i>leraren/ ouders/ vrienden?</i>	5 Vaak 4 Regelmatig 3 Soms 2 Zelden 1 Nooit
V15	Als er in de les politieke of maatschappelijke onderwerpen behandeld worden, hoe vaak geldt het volgende dan? <i>Leraren moedigen leerlingen aan om hun eigen mening te geven/ Leerlingen mogen openlijk van mening verschillen met hun leraren</i>	5 Altijd 4 Vaak 3 Soms 2 Zelden 1 Nooit 99 Weet niet
V16	Ben je vrouw of man?	1 Vrouw 0 Man
V17	Hoe vaak bezoek je religieuze diensten of bijeenkomsten (bijv. in een kerk of moskee)?	5 Minimaal één keer per week 4 Minimaal één keer per maand 3 Minimaal één keer per jaar 2 Minder dan één keer per jaar 1 Nooit
V18	Waar ben jij/ je vader/ je moeder geboren?	1 Nederland 2 Europa (niet Nederland of Turkije) 3 Noord-Amerika, Australië of Nieuw-Zeeland 4 Indonesië of Japan 5 Anders
V19	Wat is de hoogste opleiding die je vader/ moeder heeft afgerond?	1 Basisschool 2 Middelbare School 3 Middelbaar beroepsonderwijs (MBO) 4 Hoger beroepsonderwijs 5 (HBO) Universiteit 99 Weet niet
V20	Hoeveel leesboeken zijn er ongeveer bij jullie thuis? Schoolboeken, strips en fotoboeken tellen niet mee. Er staan ongeveer 40 boeken op een boekenplank.	0 Geen boeken 1 1-10 boeken 2 11-50 boeken 3 51-100 boeken 4 101-200 boeken 5 201-500 boeken 6 Meer dan 500 boeken 99 Weet niet
V21	Een tijdje geleden heeft jouw klas een gemeentehuis bezocht en daar een rollenspel gespeeld. Was jij toen ook aanwezig?	1 Ja 0 Nee
V22	Hoe leuk vond je het klassenbezoek aan het gemeentehuis?	5 Veel leuker dan verwacht 4 Leuker dan verwacht 3 Niet leuker en niet minder leuk dan verwacht 2 Minder leuk dan verwacht 1 Veel minder leuk dan verwacht 99 Geen mening
V23	Hoe moeilijk of makkelijk vond je het klassenbezoek aan het gemeentehuis?	5 Veel te moeilijk 4 Te moeilijk 3 Niet te moeilijk en niet te makkelijk 2 Te makkelijk 1 Veel te makkelijk 99 Geen mening
V24	Welk cijfer geef je de gastdocent van het klassenbezoek aan het gemeentehuis?	10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 99 Geen mening

Bijlage B: Beschrijving participanten

Tabel B1. Onderzoeksoptzet

Groep	Voormeting	Bezoek aan gemeentehuis	Nameting	N
Experimentele groep	Observatie 1	Ja	Observatie 2	162
Controlegroep		Nee	Observatie 3	666

Tabel B2. Kenmerken participanten

Schooltype	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Mbo-niveau 2	7%	7
Mbo-niveau 3/4	88	80
Havo/vwo	5	13
	$\chi (2) = 7,89, p = 0,019$	
Gender	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Man	47%	42
Vrouw	54	58
	$p = 0,285$ (Fisher exacte toets, tweezijding)	
Geboortejaar	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Gemiddelde (Standaardafwijking)	2001 (1,81)	2001 (1,76)
	$t (823) = 0,36, p = 0,718$	
Kerkbezoek	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Nooit	56%	53
Minder dan één keer per jaar	9	13
Minimaal één keer per jaar	15	15
Minimaal één keer per maand	9	9
Minimaal één keer per week	10	10
	$\chi (4) = 1,71, p = 0,788$	
Migratieachtergrond	Experimentele groep N=154	Controlegroep N=649
Nederlands	73%	70
Westers	4	10
Niet-westers	23	20
	$\chi (2) = 5,23, p = 0,073$	
Opleidingsniveau ouders	Experimentele groep N=137	Controlegroep N=562
Laag/Middelbaar	47%	36
Hoog (hbo/wo)	53	64
	$p = 0,018$ (Fisher exacte toets, tweezijding)	
Aantal leesboeken	Experimentele groep N=145	Controlegroep N=617
0-10 boeken	31	28
11-100 boeken	50	47
Meer dan 100 boeken	19	25
	$\chi (2) = 2,74, p = 0,254$	
Nieuwsconsumptie	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666

(Bijna) nooit	7%	12
Minder dan één keer per week	11	8
Eén keer per week	20	20
Meerdere keren per week	35	30
Dagelijks	28	31
	$\chi(4) = 5,94, p = 0,204$	
Politieke gesprekken met leraren	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Nooit	28%	20
Zelden	26	33
Soms	27	30
Regelmatig	15	15
Vaak	4	3
	$\chi(4) = 6,43, p = 0,169$	
Politieke gesprekken met ouders	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Nooit	20%	21
Zelden	33	32
Soms	34	28
Regelmatig	11	15
Vaak	3	5
	$\chi(4) = 4,39, p = 0,356$	
Politieke gesprekken met vrienden	Experimentele groep N=159	Controlegroep N=666
Nooit	48%	45
Zelden	30	28
Soms	15	18
Regelmatig	6	6
Vaak	3	2
	$\chi(4) = 1,53, p = 0,822$	
Leraren moedigen leerlingen aan hun mening te geven	Experimentele groep N=152	Controlegroep N=614
Nooit	4%	5
Zelden	9	9
Soms	30	33
Vaak	49	39
Altijd	9	14
	$\chi(4) = 6,44, p = 0,169$	
Leerlingen mogen openlijk van mening verschillen met hun leraren	Experimentele groep N=147	Controlegroep N=609
Nooit	1%	4
Zelden	9	8
Soms	22	26
Vaak	36	31
Altijd	33	31
	$\chi(4) = 6,08, p = 0,193$	

Bijlage C: Opmerkingen van participanten

Perfect

Het was leuk en werd goed uitgelegd

Geen opmerkingen, alles was duidelijk en ik vond het zeer gezellig.

was goed geregeld en in de tijd dat we er zijn geweest hebben we er veel geleerd en was handig

dat er een raadslid bij was en goed geregeld dat er drinken was

ik vond dat de gastdocent het erg leuk deed op een manier waarop iedereen t begreep

het was erg leuk en interessant

was interessant

volgende keer de voorzitters meer laten doen

ik vond het een leuke ochtend!!!

Top! Moeten we vaker doen

Ik vond het heel erg leuk om te doen en ik heb veel geleerd.

Jammer dat we niet zoveel tijd hadden. je kon niet dieper in de discussie gaan vanwege de tijd je werd al snel afgekapd.

het was een beetje onzinnig omdat ik zelf al bij een politieke partij zit dus ik ben daar best wel vaak meer informatie over het gemeente zelf wat ze doen en hoe ze discussiëren in de raad, geef jongeren de informatie waar ze voor komen

Was wel leuk

We hadden eerst een bezoek aan het provinciehuis en dit was leuker omdat de man van prodemos leuker was dan de vrouw bij het gemeentehuis

het was saai

leuk om het zo een keer mee te maken, dit maakt meer impact dan een normale les.

Was erg interessant om voor een keertje meegemaakt te hebben. De informatie was duidelijk en werd op een leuke manier overgebracht. En dit maakte het wel interessant.

Die man die de voorlichting gaf deed erg wijs, dit was niet fijn

Ik vond het een leerzaam bezoek. En ik vond het toch wel interessant voor een onderwerp dat me niet per se interesseert.

wel lachen, nog een keertje zou k zeggen

de vrouw van het gemeente huis deed alsof wij niet intelligent waren. ze moest echter een paar keer benadrukken dat ze het raar vond wat we niet hadden besproken. maar de twee heren die even langskwamen van D66 was wel top !

Het was nogal saai

Bedankt!

Het was erg leuk.

Nee geen opmerkingen

Het was leuker dan verwacht. En de gemeenteraadsleden waren erg aardig.

Ik heb geen opmerkingen over het klassenbezoek aan het gemeentehuis.

Die man moet wat relaxter zijn en niet te lang door praten over zichzelf

nee, het was leuk en leerzaam

Auteurs

Rick van Well
dr. Frank Wanders

ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat
Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
(070) 757 02 00
info@prodemos.nl
www.prodemos.nl

ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en rechtsstaat en laat zien wat je zelf kunt doen om invloed uit te oefenen – in de gemeente, het waterschap, de provincie, het land en Europa.

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

ProDemos
Hofweg 1H
2511 AA Den Haag

(070) 757 02 00
info@prodemos.nl
prodemos.nl

